

УДК 338.246

СУЧАНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

ЧЕРНИШОВ О. Ю.,
кандидат економічних наук, старший
викладач кафедри менеджменту
виробничої та невиробничої сфери,
Донецький державний університет
управління (м. Маріуполь)

У статті розглянуто питання та обґрунтовано сучасні підходи до побудови кластерної економіки, визначено взаємозв'язки між результатами кластерного розвитку для підприємств-учасників кластеру та регіону його розміщення.

Ключові слова: кластер, кластерна економіка, інноваційна діяльність.

В статье рассмотрены вопросы и обоснованы современные подходы к построению кластерной экономики, определены взаимосвязи между результатами кластерного развития для предприятий-участников кластера и региона его размещения.

Ключевые слова: кластер, кластерная экономика, инновационная деятельность.

The article proves the questions and reasonably modern approaches to the construction of the cluster economy, and the relationships between the results of cluster development for the enterprises participating in the cluster and the region of its placement are determined.

Key words: cluster, cluster economy, innovative activity.

Постановка проблеми. Кластерний розвиток як чинник активізації регіонального економічного розвитку є характерною ознакою сучасного стану управління економічними процесами в адміністративно-територіальних утвореннях. Світовий досвід кластеризації економіки показав, що вона вирішально впливає на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності. Інноваційна економіка, яка формується на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані однією з ефективніших виробничих систем епохи глобалізації. В цьому полягає новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й належно відповідати вимогам національного і регіонального розвитку, що підтверджує актуальність проблеми.

В умовах посилення процесів глобалізації і міжнародної конкуренції, що характеризують сучасну світову економіку, в Україні з'явилися об'єктивні передумови і нагальна необхідність зміни парадигми управління конкурентоспроможністю, яка полягає у відмові від традиційної промислової політики і переході до сучасної, заснованої на кластерах (кластерної політики).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, проведені

С. Соколенком, В. Федоренком, А. Гойко, К. Дудкіною, О. Єрмаковою показали, що кластери в сучасних умовах посилення конкуренції на глобальних ринках є фундаментальною організаційною основою для реалізації ключових принципів становлення національної та регіональної економіки і відповідної розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіонів. Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем та активне формування регіональних інноваційних кластерів відкриває перед регіонами нові перспективи динамічного економічного розвитку та успішного подолання «викликів» із боку конкурентів.

Метою статті є визначення основних сучасних підходів до формування кластерної системи розвитку економіки регіонів України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Ефективність кластерної моделі досягається за рахунок інноваційності, розвитку взаємодопомоги, поєднання кооперації з конкуренцією та поширення взаємообміну інформацією, знаннями ноу-хау та патентами. Підтвердженням цьому є думка Н. Тарнавської, що «... сьогодні на перше місце в гео економічній конкуренції вийшли інтегровані бізнес-групи, які об'єднують інноваційні проекти і велике виробництво та здійснюють свою діяльність на основі ділових мереж» [2, с. 38].

Кластери це своєрідні комплекси підприємств, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, профспілок, громадських організацій тощо, пов'язаних технологічним ланцюжком і доповнюють один одного. Комплекси є альтернативою галузевому підходу, властивому представникам традиційної схеми розвитку і характеризують сформовану глобальну економіку як мережеву систему. Високу конкурентоспроможність і стабільне зростання виробництва в мережених структурах визначають фактори, що стимулюють поширення нових технологій. Територіальні інноваційні кластери мають у своїй основі стабільну систему поширення нових знань, технологій, продукції, тобто інноваційно-технологічну мережу. Вони формують і використовують спільну наукову базу [1, с. 356]. Підприємства кластера одержують додаткові конкурентні переваги завдяки можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, скорочувати вартість трансакції, мінімізувати витрати на впровадження інновацій. Специфікою кластерних структур є широка участь у них гнучких підприємницьких структур малого і середнього бізнесу, що активно сприяють формуванню інноваційних «точок зростання».

До числа найважливіших напрямів державної регіональної кластерної політики, які можуть бути реалізовані, належать:

– виявлення й моніторинг ситуації в процесі формування кластерів на територіальному рівні, зокрема виявлення оптимальної структури кластера, територіальної локалізації його окремих ланок, співіснування аналітичних досліджень перспектив розвитку кластера, його конкурентоспроможності на зовнішніх ринках, оцінка впливу кластера на соціальну сферу;

– формування комунікаційних площадок для потенційних учасників територіальних кластерів, у тому числі за рахунок їх інтеграції в процесі розробки й обговорення стратегій регіонального розвитку, сприяння обміну досвідом між регіонами із формування кластерної політики;

– сприяння консолідації учасників кластера (зокрема через асоціативні форми), реалізація програм сприяння виходу підприємств кластера на зовнішні

ринки, проведення спільних маркетингових досліджень та рекламних заходів, реалізація освітньої політики, погодженої з основними представниками майбутнього кластера, забезпечення можливості комунікації й кооперації підприємств й освітніх установ;

– створення інституційного середовища й інформаційно-комунікаційної інфраструктури для розвитку територіальних виробничих кластерів [5].

Формування кластерів має здійснюватися на основі об'єктивних конкурентних переваг регіону з врахуванням їхніх можливих змін у перспективі. Кластер як елемент стратегії розвитку регіону повинен ураховувати й не суперечити загальній стратегічній лінії розвитку території. Ефективність такого процесу підтверджується досвідом багатьох країн, що показували в останні 40 років стійко високі темпи економічного зростання Вони досягали їх за рахунок зростання міжрегіональних відмінностей, тобто, як правило, за рахунок декількох базових регіонів За цією моделлю розвивалися Чилі кінця 80-х - першої половини 90-х рр. XX ст., Південна Корея в 60 - 80-ті рр., Китай у 70 - 90-ті рр. [8, с. 123].

Багатоаспектність кластерного розвитку базується на кількох теоретичних підходах, згідно з якими кластери розглядаються через призму чотирьох теорій: теорії конкурентоспроможності, інституційної, еволюційної і, нарешті, теорії регіонального розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Теоретичні підходи до кластерного утворення

№ з/п	Назва теорії	Сутність	Специфічні риси
1.	Теорія конкурентоспроможності	Кластер – одна з ефективних територіальних форм підвищення конкурентних переваг товаровиробників	– зниження витрат; – впровадження інновацій; – удосконалення продуктивних сил.
2.	Інституційна теорія	Кластер – сучасний інститут, який поєднує формалізовані та неформалізовані відносини як між його учасниками, так і з зовнішнім середовищем.	– наявність нормативно-правових актів, регулюючих діяльність; – структурованість; – суб'єктно - об'єктний склад; – виконання певних функцій.
3.	Еволюційна теорія	Кластер – популяція певного виду економічних агентів, які мають певний ареал розповсюдження певною територією.	– розвиток від простих організаційних форм до більш складних; – ускладнення внутрішнього складу.
4.	Теорія регіонального розвитку	Кластер – мережева форма організації бізнесу, яка забезпечує сталий розвиток регіону.	– територіальна належність; – використання місцевих ресурсів; – стимулювання розвитку місцевою владою; – історичні умови розвитку, які визначені територією.

Водночас можна запропонувати наступну класифікацію кластерних систем:

- інноваційні кластери на національному та регіональному рівнях, які формують інноваційні продукти та створюються за участю наукових закладів;
- виробничі кластери, які є базою регіонального економічного розвитку, використовують новітні інноваційні продукти, зокрема, створені в інноваційних кластерах;
- кластери, що надають різноманітні послуги (бізнес-кластери, туристичні кластери тощо), які базуються виключно на місцевих ресурсах, а ініціатива створення належить органам місцевого самоврядування та територіальним громадам [6].

Як свідчать дослідження, формування нових (інноваційних) центрів соціально-економічного розвитку регіону доцільно здійснювати на базі кластерного розвитку інфраструктури за цільовою функцією. Для цього необхідно створити економічно доцільну і соціально значущу мережу нових і діючих підприємств. Регіони, в яких сформовані і діють кластери, отримують вагомі переваги, а саме:

- вирішується більшість соціальних проблем територій, спрямованих на покращення інфраструктури регіону [3, с. 29];
- більш раціонально використовується потенціал регіонів і територій;
- управлінські структури кластера і регіональна влада, що входить до цих структур, одержують доступ до різноманітної і концентрованої інформації про діяльність підприємств, стану цього сектору економіки (наприклад, теплової енергетики), ринок трудових ресурсів; збільшується рівень достовірності аналітичної роботи [11, с. 33];

Узагальнюючи існуючі дослідження питання впливу кластерних утворень на конкурентоспроможність регіону, можна сформулювати схему взаємозв'язків між результатами кластерного розвитку (рис. 1).

Чинники кластерного розвитку можна розподілити між п'ятьма основними групами переваг такого розвитку: підвищення продуктивності, впровадження інновацій, активізація підприємницької ініціативи, розвиток ефективних комунікацій, поширення інформації. В свою чергу, кожна з цих груп переваг кластерного розвитку для підприємств-учасників кластеру обумовлює відповідні переваги для регіону розміщення кластеру [10, с. 265]. Так, підвищення продуктивності на підприємствах обумовлює підвищення ефективності використання ресурсів регіону, зростання ВРП, підвищення рівня зайнятості в регіоні.

Впровадження інновацій та поширення інформації на підприємствах кластеру обумовлює прискорений інноваційний розвиток регіону, реалізацію його інноваційного та наукового потенціалу та, що важливо, посилення практичної значущості наукових досліджень та освіти. Наукові розробки наукових та освітніх установ, що увійшли до кластеру, отримують практичне впровадження на підприємствах кластеру, що стає можливо завдяки спільному фінансуванню наукових досліджень в рамках кластеру [9, с. 487]. Перехід підприємств кластеру на інноваційний базис буде сприяти підвищенню долі високотехнологічної продукції в експорті регіону та країни в цілому, що особливо актуально для України з огляду на сировинну та напівфабрикатну

спрямованість вітчизняного експорту, а це, в свою чергу, допоможе регіону та країні вийти на нові світові ринки.



Рис. 1. Схема взаємозв'язків між результатами кластерного розвитку для підприємств-учасників кластеру та регіону його розміщення [4, с. 97]

Активізація підприємницької ініціативи обумовлює створення нових робочих місць в регіоні, зростання іноземних інвестицій, збільшення податкової бази, розвиток інфраструктури. Зазнає змін традиційна промислова політика, яка передбачає субсидування неконкурентоспроможних галузей, залучення непродуктивних інвестицій [7, с. 322].

Кластерна стратегія надасть регіону значні переваги та можливості. Очевидною перевагою є можливість для бізнесу, влади та навчально-освітніх закладів спільно працювати над зміцненням регіональної економіки. Окрім того, світовий і поки що невеликий український досвід демонструють такі переваги виробничих систем на основі кластерної моделі:

- завдяки задіяння у виробництві підприємств різної величини та різних форм власності вони забезпечують поєднання спеціалізації виробництва, з одного боку, та гнучкості цього процесу – з другого;

- кластери дозволяють нарощувати обсяги виробництва і надання послуг та за цього завдяки використанню ефекту масштабу зменшувати витрати на виготовлення одиниці продукції та надання послуг;

- кластерна організація виробництва забезпечує ширше використання інноваційних технологій;

– взаємодія підприємств у межах кластерів дозволяє посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці; розширювати міжфірмені потоки ідей та використовувати інноваційний потенціал більшої кількості працівників інтелектуальної сфери;

– розширення обсягів діяльності дозволяє створювати нові робочі місця та посилювати соціальну відповідальність бізнесу;

– спрямованість багатьох підприємств на виробництво одного виду продукту та надання одного виду послуги дозволяє ефективніше використовувати місцеві природні ресурси [12, с. 35].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування та розвиток територіальних (регіональних) кластерів стає одним із основних методів активізації інноваційної діяльності в ринкових умовах.

Для забезпечення розвитку та прискореного формування інноваційних кластерів необхідно:

– створити передумови для ефективного використання механізмів фінансової підтримки реалізації кластерної політики, що надається із коштів державного бюджету; на державному рівні – вдосконалити механізми фінансової підтримки розвитку кластерів, а також надавати потрібну методичну, інформаційно-консультативну та освітню підтримку їх розвитку;

– Кабінету Міністрів України розробити програму розвитку інноваційних промислових кластерів, в якій передбачити систему заохочення для учасників та відповідні додаткові пільги, за допомогою яких можна збільшити надходження прямих іноземних інвестицій, створити нові робочі місця і тим самим зменшити обсяги міграції молоді та кваліфікованої робочої сили;

– визначити роль територіальних і галузевих кластерів в економіці та включити програму їх розвитку (кластеризації) до Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2018 рік (затверджена розпорядженням голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 30 січня 2018 року № 119/5-18), а також визначити основні напрями розвитку на 2019 і 2020 роки;

– до програми кластеризації включити проведення досліджень та розробку концепції кластеризації галузевих, регіональних і національної економіки.

Література:

1. Блейклі Е. Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика / [пер. з англ. Анжела Кам'янець]. [2-е вид.]. Львів: Літопис, 2002. 416 с.

2. Бутко Н., Подоляк Л. Государственное регулирование как инструмент повышения конкурентоспособности регионов. Экономика Украины. 2007. №6. С. 36-44.

3. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів. Економіст. 2008. №10. С. 27-30.

4. Єрмакова О. А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі: монографія. Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2011. 221 с.

5. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №51. ст. 548. URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>

6. Киселев А. Н. Кластерный подход, субконтрактация и внедрение систем менеджмента качества – стратегия и инструментарий для повышения конкурентоспособности малого бизнеса и его роли в развитии территорий. Портал информационной поддержки малого и среднего производственного бизнеса. URL: http://subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_280.html.

7. Макогон Ю. В. Регіональні економічні зв'язки і вільні економічні зони: підруч. / Ю. В. Макогон, В. І. Ляшенко, В. О. Кравченко. Донецьк: ДонНУ, 2005. 541 с.

8. Підвищення конкурентоздатності економіки областей Заходу та Півдня України на основі формування нових виробничих систем (кластерів) : підсумки соціально-економічних досліджень / [під заг. ред. С.І. Соколенка]. К.: Міжнародна фундація сприяння ринку, 2005. 222 с.

9. Статистичний збірник «Регіони України 2015»: [за ред. Осауленка О. Г.]. К.: Державний комітет статистики України, 2015. Ч. II. 684 с.

10. Трансформація промислового комплексу регіона: проблеми управління розвитком / [Дубницький В. І., Булеев І. П., Брюховецька Н. Е., Ищенко А. А. и др.]; под общ. ред. В. И. Дубницкого, И. П. Булеева. Донецк: ДЭГИ, ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. 548 с.

11. Федулова Л. І., Буга Н. Ю. Проблемність регіонів: особливості регіональної політики в умовах нової економіки. Регіональна економіка. 2008. №3. С. 31-41.

12. Шмарыго Л. В. Проблемы управления кластерами в промышленности. Региональная экономика: теория и практика. 2008. № 32(89). С. 34-38.

Cluster development as a factor of activation of regional economic development is characteristic sign of the current state of management of economic processes in administrative-territorial formation. International experience of a clustering of economy has shown that it makes decisive impact on processes of strengthening of competitiveness and acceleration of innovative activity. The innovative economy which is formed at the present stage is guided by priority of development of clusters which are recognized as one of effective production systems of an era of globalization. The new economic phenomenon which allows to resist to an impact of the global competition consists in it and as appropriate to meet the requirements of national and regional development, confirms relevance of a problem.

In the conditions of strengthening of processes of globalization and the international competition, characterizing modern world economy, in Ukraine there were objective prerequisites and the imperative need of change of a paradigm of management of competitiveness which consists in refusal of traditional industrial policy and transition to modern, based on clusters (cluster policy).

The efficiency of cluster model is reached due to innovation, mutual aid development, a cooperation combination to the competition and interchange distribution by information, knowledge of a know-how and patents. Confirmation to it is N. Tarnavskaya's opinion that "... today the integrated business groups which unite innovative projects and big production have come out on top in the geoeconomic competition and carry out the activity on the basis of business networks".

Formation of clusters has to be carried out on the basis of objective competitive advantages of the region taking into account their possible changes in the long term. The cluster as an element of the region development strategy has to consider and not contradict the general strategic line of the territory development.

As show researches, it is expedient to carry out formations of the new (innovative) centers of social and economic development of the region on the basis of cluster development of infrastructure on criterion function. For this purpose it is necessary to create economically expedient and socially important network of the new and operating enterprises.

Introduction of innovations and dissemination of information at the enterprises of a cluster causes the accelerated innovative development, realization of its innovative and scientific potential and that is important, strengthening of the practical importance of scientific research and education. Scientific developments of the scientific and educational institutions which have entered a cluster receive practical introduction at the enterprises of a cluster that becomes possible thanks to joint financing of scientific research within a cluster.

Activization of an enterprise initiative causes creation of new jobs in the region, growth of foreign investments, increase in tax base, development of infrastructure.

The traditional industrial policy providing subsidizing of noncompetitive branches, attraction of unproductive investments will change.

Cluster strategy will give to the region considerable advantages and opportunities. Obvious advantage is an opportunity for business, the power and educational institutions to work in common on strengthening of regional economy. Besides, world and still brief Ukrainian experience is shown by considerable advantages of production systems on the basis of cluster model.

Formation and development of territorial (regional) clusters becomes one of the main methods of activization of innovative activity in market conditions. For ensuring development and the accelerated formation of innovative clusters it is necessary to create prerequisites for effective use of mechanisms of financial support of realization of the cluster policy provided from means of the state budget; at the state level - to improve mechanisms of financial support of development of clusters and also to provide the necessary methodical, information and advisory and educational support of their development.